

Maksûdî ve *İstiftâh* İsimli Eserinin Arapça Açısından Önemi

Maqsûdî and The Importance of His Work Named *Istiftâh* in Perspective of Arabic

İsmail EKİNCİ¹

¹Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye

ORCID: İ.E. 0000-0003-2728-9097

Sorumlu yazar/Corresponding author:
İsmail Ekinci (Doç. Dr.)

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye
E-posta: ismailekinci1980@gmail.com

Başvuru/Submitted: 28.05.2024

Revizyon Talebi/Revision Requested:
28.07.2024

Son Revizyon/Last Revision Received:
30.07.2024

Kabul/Accepted: 12.09.2024

Atıf/Citation: Ekinci, İsmail. "Maqsûdî and The Importance of His Work Named *Istiftâh* in Perspective of Arabic." *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 45 (2024), 251-274. <https://doi.org/10.26650/jos.1491215>

ÖZ

Bu çalışmada Maksûdî ve *İstiftâh* isimli eserinin Arap dili açısından önemi ele alınmıştır. Çalışmada ilk olarak Maksûdî'nin hayatı, ilmi ve eğitimi kişiliği ve eserleri verilmiştir. Müellifin *İstiftâh* isimli eseri detaylı bir şekilde ele alınmış ve eserin ele aldığı konular ortaya konulmuştur. Son olarak Maksûdî'nin ve *Istiftâh* isimli eserinin Arap dili açısından önemi ele alınmıştır. Arapçanın gramatik kaidelerini ortaya koyan ilim nahiv, kelimelerin morfolojik yapılarını inceleyen ilim ise sarf olarak isimlendirilmiştir. İlk dönemden günümüze kadar Arapçanın nahiv ve sarf kaidelerini insanlara öğreten yüzlerce dil alimi yetişmiştir. Bu alimler nahiv ve sarf üzerine yüzlerce eser kaleme almış, bu eserler ekseriya ders kitabı olarak da kullanılmıştır. Ahmed Hâdi Maksûdî (1868-1941) de Arapça eğitimine ömrünü adanmış ve Kırım Türkçesiyle birçok nahiv ve sarf eseri kaleme almış bir dil eğitimcisidir. Maksûdî öncelikli olarak müderrisliği, hazırladığı ders kitapları ve bu kitaplarda geliştirdiği öğretim metotlarıyla dikkat çeken ve Arapça açısından dilin öğretilmesi bakımından önemli bir âlimdir. Özellikle *Istiftâh* isimli eseri Arapça için önemli bir eserdir. Ortaokul seviyesindeki okullarda ve medreselerde eğitim gören öğrenciler için hazırlanmış Arapça sarf kitabı olan *İstiftâh*, konuları oldukça sistematik bir şekilde vermiş ve eserde konular öğrenmeyi aşamalı olarak kolaylaştıracak şekilde sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Arapça, Maksûdî, Sarf, Nahiv

ABSTRACT

This study describes Maqsûdî and the importance of his work *Istiftâh* in perspective of the Arabic language. First, Maqsûdî's life, his scientific and educational personality, and works are described. The author's *Istiftâh* is discussed in detail and the topics covered in the work are revealed. Finally, the importance of Maqsûdî and his work *Istiftâh* in perspective of Arabic are discussed. The science that reveals the grammatical principles of Arabic is called grammar, and the science that examines the morphological structures of words is called morphology. Hundreds of language scholars have grown from the first period to this day, teaching people the rules of Arabic grammar and morphology. These scholars wrote hundreds of works on grammar and morphology, and these works were often used as textbooks. Ahmad Hâdi Maksûdî (1868-1941) was a language educator who devoted his life to Arabic

education and wrote many works on grammar and spelling in Crimean Turkish. Maqsûdî was an important scholar in teaching Arabic, attracting attention primarily through his work as a professor, the textbooks he prepared, and the teaching methods he developed in these books. Especially his *İstiftâh* is an important work for Arabic. *İstiftâh*, which is an Arabic morphology book prepared for students studying in secondary schools and madrasas, presents the subjects in a very systematic way, and the subjects in the work are ordered in a way to facilitate learning in stages.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Arabic, Maqsûdî, Morphology, Grammar

EXTENDED ABSTRACT

Language is a natural means of communication between people. Each language has its own rules and develops within the framework of these rules. In order for a language to be accepted as a language, it must have grammatical rules. Arabic is recognized as a language that has the essential features of a language. As a matter of fact, Arabic is not just a language made up of sounds, but a language with its own grammatical rules. Arabic is a language with a set of rules that include two main principles classified as grammar and morphology. While grammar contains basic grammatical rules, morphology is defined as a science that examines the morphological structure of words.

One of the language scholars who devoted his life to teaching Arabic was Ahmad Hadî Maqsûdî a Russian Turk. Maqsûdî wrote works in the fields of both grammar and morphology in order to teach Arabic, and he himself used these works as a teaching material in his classes. Maqsûdî, known as an educator, writer, pedagogue, newspaper owner, a well-known Tatar nationalist and scholar, was born in 1868 in the village of Tashsu, now known as the town of Biektau in Kazan, the capital of Tatarstan. He began his education in the village by learning Persian and Arabic from his father. On January 15, 1906, *Yıldız* was published with its first issue. On June 28, 1941, he died of lung disease contracted during interrogations and exile.

As a language scholar, Maqsûdî published works consisting of lecture notes for teaching his own language, including Russian, French and Arabic, and developed new methods for language education. He claimed that he could teach spoken language skills in a very short period of time through his works and his own methods. Maqsûdî, who taught languages with his own unique methods, argued that students who were taught in a certain systematic way could effectively and permanently learn a foreign language they wanted to learn in a short period of time such as a year, and said that the educational methods, curricula and syllabi of schools should be redesigned in this direction, Maqsûdî's contribution to Arabic is quite numerous in terms of teaching the language.

Maqsûdî came to prominence primarily as a teacher, with the textbooks he prepared and the teaching methods he developed in these books. Maqsûdî, who devoted his life to education, is also recorded as the person who opened the first branch of the national library in Kazan. Regarding the quality of the old-style schools, Maqsûdî stated that there were many deficiencies in these schools, and that both humanities and religious sciences were not taught in a certain

order and to a sufficient degree. Maq̄sūdī points out that students studying in madrasahs cannot understand an Arabic book despite four years of uninterrupted Arabic education and argues that madrasahs provide a very unqualified education in Arabic, and writes that a student who is educated in line with an innovative method and systematically can learn any foreign language he wants in a short period of about a year, and for this to happen, schools and curricula should be redesigned and improved. Maq̄sūdī, who devoted almost all of his life to knowledge and educating his students, gave language education to his students in terms of reading and writing, grammatical structure and speaking. He wrote original works on foreign languages using his own unique methods that he developed to use in these trainings, as well as valuable works in the fields of Arabic grammar, spoken and written education.

Maq̄sūdī's greatest contribution to Arabic education is his *Istiftāh* on the science of morphology, which deals with the morphology of Arabic with his unique methods. The author began this work with an introduction. He started from the very basic level of letters, gestures, and words and provided definitions and examples of these words. After discussing the topics necessary to gain the ability to read using the Arabic alphabet, terms related to morphology are included. The author presented the topics in a systematic manner and ordered them in a way that facilitates learning in stages. In addition, the fact that he includes all the conjugations, babs and mushtak with plenty of examples has made this work a very valuable and comprehensive work among the existing morphology works. This work, which is valuable in terms of its richness of content, is also a valuable work that differs in terms of the author's style of explaining the subjects and the examples he gives.

Unlike other studies on morphology, this research is important in terms of providing all the principles of morphology. As a matter of fact, it is not possible to find all the topics in a single work in a full-fledged manner in published works on morphology. In this work, it is possible to find almost all the topics of morphology and even some of the rules of grammar, which are related to the rules of morphology, together.

According to Maq̄sūdī's own statement, the infinitive forms of short verbs are given forty-eight in the work, unlike other morphology works. As a matter of fact, while it is possible to reach all of these infinitive forms only by examining more than one morphology work, Maq̄sūdī gave all infinitive forms together with their examples in his work. Again, in his own words, under the title of long verb phrases, he has given fourteen of the infinitive phrases of the mezīd verb.

Another important contribution of the work in terms of Arabic education is the rich examples and conjugations related to the rules of morphology. For example, he has given examples of all the verb types known as aksām-u sab'a in many works of morphology in all siga, and he has given the exact conjugations of the verbs that are different from the conjugations of the examples he has given until the point where they are similar. In addition, he has given all the babs in the work and, unlike other morphology works, he has given the purposes and meanings

of all the babs one by one and mentioned the benefits of the babs in detail.

Maqsûdî's contribution to Arabic and Arabic education, along with all his works on Arabic, especially his *İstiftâh*, is quite significant. It is of great importance to carry out studies on all other works of Maqsûdî, about whom there is only one postgraduate study and a transcription of his work *İstiftâh* and a work in which detailed information about the author is given, and to find the manuscripts of all his works and to bring them to the world of science.

Giriş

Arapçanın ilk gramatik kurgusu Ebü'l-Esved ed-Düeli (ö. 69/688) tarafından, dilin ortaya çıkışından yüzlerce yıl sonra oluşturulmuştur. Arapça sadece seslerden örülür bir dil değil, kendisine has gramer kuralları bulunan bir dildir. Arapça dil kaidelerini ortaya koyan nahiv temel gramatik kuralları ihtiva ederken, sarf ise kelimelerin morfolojik yapılarını inceleyen bir bilim olarak tanımlanmaktadır. Nahiv kelimesi sözlükte “yönelmek, izini takip etmek” anlamında bir isim olarak yön, taraf, yol, cihet manalarına gelir. İlk dönem dil âlimleri nahivi geniş bir anlam çerçevesinde gramerin tam bir karşılığı olarak anlamışlardır. Sarf kelimesi ise sözlükte çevirmek, döndürmek, harcamak gibi anlamlara gelmektedir. Sarf ilmi ise aynı şekilde nahiv gibi kendi içinde bu defa çoğunlukla fiil çekimlerini ve kelime türevlerini ve âmil, zamir, zaman gibi bazı etkenlerin kelimeler üzerinde meydana getirdiği dönüşümleri ve çekimleri incelemektedir.¹

İlk dönemden günümüze kadar Arapçanın gramatik yapısını inceleyen nahiv ve kelime yapısını inceleyen sarf üzerine yüzlerce dil âlimi yüzlerce eser kaleme almıştır. Bu eserler ders kitabı olarak da kullanılmıştır. Rusya Türklerinden Ahmed Hâdi Maksûdî (1868-1941) Arapçayı öğretmek amacıyla hem nahiv hem de sarf alanında eserler yazmış ve yazdığı bu eserleri bizzat kendisi derslerde bir ders materyali olarak kullanmıştır. Eserlerini hazırlarken ve ders verirken hep öğrencinin etkin ve kalıcı bir şekilde dili nasıl öğrenebileceği sorusuna odaklanmıştır. Öğrencilere çok kısa bir sürede dil öğretebileceği iddiasında olan Maksûdî, Arap diline bilhassa yöntem bakımından ciddi katkılarda bulunmuştur. Bilhassa *İstiftâh* ve ‘*Arabîyyât* isimli eserleriyle Arap dili eğitiminde kendisine has yöntemlerle sarf ve nahiv konularını ele almıştır.² Bu çalışmada Maksûdî’nin hayatı, ilmi ve eğitimci kişiliği ve eserlerine yer verilmiş, *İstiftâh* isimli eseri detaylı bir şekilde ele alınmış ve Maksûdî’nin *İstiftâh* isimli eseri bağlamında Arap diline katkıları incelenmiştir.

1. Ahmed Hâdi Maksûdî

1. 1. Maksûdî’nin Hayatı

Ahmed Hâdi Maksûdî döneminin önemli bir dil eğitimcisidir. Kendi biyografisini iki defa yazmıştır. Bunlardan birincisi kısa ve öz, sadece iki sayfalık hayat hikâyesinin yer aldığı biyografisidir. Diğeri ise daha çok bir karalama defteri olarak 1893 yılında yazdığı “*Vakâ-yı Yevmiyem*” adlı belgedir. Bu hayat hikâyesi dışında dönemin birçok önemli gazetesi ondan ve eserlerinden sıkça bahsetmiştir. Kendi gazetesi olan *Yıldız* ile İsmail Gaspralı’nın gazetesi *Tercüman* gibi gazeteler onun hayatından bahseden başlıca gazetelerdir.³

Bu gazeteler dışında müellifin hayatından bahseden diğer eserleri şu şekilde sıralamak

1 Durmuş, “Nahiv”, 300-306; Ekinci, *İstiftâh - Ahmed Hâdi Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idî's-Sarfîyyeti'l-'Arabîyye*, 1-2.

2 Ekinci, *İstiftâh - Ahmed Hâdi Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idî's-Sarfîyyeti'l-'Arabîyye*, 15-33.

3 Ekinci, *İstiftâh - Ahmed Hâdi Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idî's-Sarfîyyeti'l-'Arabîyye*, 15.

mümkündür: Kazanlı Abdullah Battal Taymas'ın *Türk Meşhurlarından İki Maksudiler* adlı kitabı, Feride Gaffarova'nın *Ahmedhadi Maksûdî, Tatar Mohacirleri* ve *'Yoldız' Kabızgan Maksud* adlı kitapları, Gabdülhak Zebirov'un *Maksud Baba Hem Maksudiler* adlı kitabı, Âdem Görmüş'ün "Ahmet Hâdî Maksûdî, Kırâat-ı Kur'ân, Kazan" başlıklı makalesi, Yavuz Akpınar'ın "İsmail Gaspıralı'nın 'Akgül Destesi' Adlı Biyografik Eseri" başlıklı makalesi, Akdes Nimet Kurat'ın "Kazan Türkleri'nin 'Medeni Uyanış' Devri" başlıklı makalesi, Dilyara M. Galiullina'nın "H. Maksudi's First-Reader 'Møgallim əyvəl' 'The Former Teacher' (The End of the XIX – The Beginning of the XX Century)" başlıklı makalesi. Bu eserlerden başka Maksûdî'nin hayatı, eserleri ve fikirleri hakkında bir yüksek lisans tezi de mevcuttur. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Prof. Dr. İsmail Türkoğlu danışmanlığında Esra Şendere tarafından 2019 yılında hazırlanan *Rusya Türklerinden Ahmed Hadi Maksudi (1868-1941)'nin Hayatı ve Faaliyetleri* başlıklı yüksek lisans tezi Türkiye'de Maksûdî hakkında yapılmış bir çalışmadır. Bu çalışmaların yanı sıra Ahmed Hâdî Maksûdî'nin yenilikçi fikirleri ve Ceditçilik hareketi ile bağı hakkında bilgiler veren Enes Erdim ve İrfan Kaya'nın, "Eğitimde Bir Yenilik Arayışı Bağlamında "Ceditçilik" Hareketinin Arap Dil Öğretiminde Yansımaları -Ahmed Hadi Maksudi Örneği-" isimli makale de yer almaktadır.⁴

Eğitimi, yazar, pedagoğ, tanınmış bir Tatar milliyetçisi ve âlimi olarak bilinen Ahmed Hâdî Maksûdî, 1868'de Tataristan'ın başkenti olan Kazan'ın bugünkü Biektau kasabası olarak bilinen Taşsu köyünde Huddam ocağına mensup Molla ailesinin beş çocuğundan ilki olarak dünyaya gelmiştir. Büyük dedesi Molla Maksûd dönemin en meşhur müderrislerindedir. Dedesi Gayneddin Efendi de bir molla olarak bilinirdi. Babası Nizamettin Efendi ise Kazan'daki Gölboyu Medresesi'nde eğitim görmüş ve molla icazeti almıştır. Annesi Meftûha Hanım'dır ve Taşsu köy okulunun kızlar bölümünü idare ederdi. Kardeşlerinin isimleri Selâhattin, Sadrettin, Mesfûfe ve Menşûre'dir.⁵

Maksûdî ilk eğitimine köyde babasından Farsça ve Arapça öğrenerek başlamıştır. Babasının da eğitim gördüğü Gölboyu Medresesi'nde eğitime başlamış ve buradaki eğitimini 1889'da tamamlayarak 1890-1893 yıllarında Kazan'da iyi bir eğitim veren 'Allâmiye Medresesinde' eğitime devam etmiştir. Sonraki yıllarda bu medresede müderrislik de yapan Maksûdî, medrese eğitimini tamamlayıp 1893'te Ufa'ya giderek burada yapılan yeterlilik sınavında başarılı olmuş ve kendisine müderris ve imam hatip diploması verilmiştir.⁶

4 Gaspıralı, "Akgül Destesi Yaki Edebiyat-ı Cedide Hademeleri Ahmed El-Hadi Maksudof"; Zebirov, *Maksud Baba Hem Maksudiler*; Akpınar, "İsmail Gaspıralı'nın 'Akgül Destesi' Adlı Biyografik Eseri"; Şendere, "Rusya Türklerinden Ahmed Hadi Maksudi (1868-1941)'nin Hayatı ve Faaliyetleri"; Erdim ve Kaya, "Eğitimde Bir Yenilik Arayışı Bağlamında 'Ceditçilik' Hareketinin Arap Dil Öğretiminde Yansımaları -Ahmed Hadi Maksudi Örneği-"; Ekinci, *İstiftâh - Ahmed Hâdî Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idî ş-Sarfıyyeti'l-'Arabıyye*, 15-16.

5 Gaspıralı, "Akgül Destesi Yaki Edebiyat-ı Cedide Hademeleri Ahmed El-Hadi Maksudof", Nr. 26, 1-2; Zebirov, *Maksud Baba Hem Maksudiler*, 10-14; Akpınar, "İsmail Gaspıralı'nın 'Akgül Destesi' Adlı Biyografik Eseri", 22; Şendere, "Rusya Türklerinden Ahmed Hadi Maksudi (1868-1941)'nin Hayatı ve Faaliyetleri", 5; Ekinci, *İstiftâh - Ahmed Hâdî Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idî ş-Sarfıyyeti'l-'Arabıyye*, 16.

6 Maksûdî, "Yulduz'un Tarihi", Nr. 1591, 1; Gaffarova, *Tatar Mohacirleri (Tatar Fiker İyalerinin XX. Gasırda Türkiyedeki İctimai-Siyasi İşçenlekleri)*, 16; Ekinci, *İstiftâh - Ahmed Hâdî Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idî ş-*

1894 Yılında İstanbul'a giderek, burada Ahmed Midhat Efendi (1844-1912) ve Ahmet Cevdet (1822-1895) gibi aydın kişilerle görüşüp onlarla fikir teatisinde bulunan Maksûdî, İstanbul'da kaldığı sürede Türkçesini oldukça geliştirmiştir. Daha sonra buradan Bahçesaray'a dönmüş, dönemin müfekkirlere Habibullah Efendi ve İsmail Gaspıralı'nın davetiyle yeni mektep (cedit mektebi) olarak bilinen Zincirli Medresede mantık, Arap Edebiyatı ve akâid derslerini vermek üzere müderris tayin edilmiştir. Aynı medresede Rusça dersleri veren İsmail Limanov'dan Rusça öğrenmek üzere dersler de almıştır.⁷

Maksûdî 1896 yılında Kazan'a geri dönmüş ve burada Uçitelskaya Şkola olarak bilinen Öğretmen Okulu'nda yapılan öğretmenlik sınavını geçerek uçitel/öğretmen unvanını almıştır. 1897'de "Kardeş Yunusovlar" bünyesindeki "Müslüman Balalar Yurdu"nda Tatarların tarihi, coğrafyası ve dili üzerine dersler vermiştir. Aynı yıl Zeynep Apanayeva (1881-1954) ile evlenmiş ve bu evliliğinden Harun, Hâşim, Fatıma Aliyâ, Şefika ve Behramiyâ adlarında çocukları olmuştur. 1906-1930 yıllarında Tatar Pedagojik Üniversitesi'nde Arapça okutmanı olarak çalışmıştır.⁸

Dönemin meşhur isimlerinden ve *Tercüman Gazetesi*'nin sahibi İsmail Gaspıralı ile tanışan Maksûdî, *Tercüman Gazetesi*'nde bilfiil çalışarak gazeteciliği öğrenmiş ve uzun uğraşları sonunda 1905'teki devrim ile gelen özgür ortamla birlikte *Yıldız* isimli bir gazete kurmak için izin almayı başarmıştır. Kazan Gubernatörlüğü'ne (vilayet yönetimi) 15 Aralık 1905'te gazetenin içeriği hakkında bilgiler bulunan arızası/başvurusu kabul edilmiş ve 15 Ocak 1906'da *Yıldız* ilk sayısıyla yayımlanmaya başlamıştır.⁹

Uzunca bir süre gazetecilik ve telif işleriyle meşgul olan Maksûdî, Sovyet rejiminin baskısına maruz kalmıştır. 16 Ocak 1933 tarihinde Sovyetler Birliği yönetimine muhalif olmak ve yönetime karşı aleni devrimcilik suçlarından tutuklanmıştır. Maruz kaldığı bütün sorgulamalarda kendisine yüklenen suçlamaları kabul etmemiş ve haklarında bilgisi istenen kişiler ile ilgili bilgi vermemiş ve onların aleyhine tanıklık yapmamıştır. Bu tavrı neticesinde Başkurdistan ve Tataristan'da yaşamasına müsaade edilmemiş, üç yıllığına Vyatka (Kirov) şehrine sürgünle cezalandırılmıştır.¹⁰

Maksûdî, sürgünde geçen üç yıl sonrasında 1937 yılında Kazan'a dönmüştür. 1894'te İstanbul'a gittiği, 1918'da Türk esirleri sorunlarının çözümü için Kazan'a gelen Yusuf Akçura ile görüştüğü, 1906'da İttifak Partisinin toplantılarına katıldığı, İsmail Gaspıralı ile arkadaş

Sarfıyyeti'l-'Arabiyye, 17.

7 Kurat, "Kazan Türkleri'nin 'Medeni Uyanış' Devri", 181; Şendere, "Rusya Türklerinden Ahmed Hadi Maksudi (1868-1941)'nin Hayatı ve Faaliyetleri", 7-8; Ekinci, *İstiftâh - Ahmed Hâdî Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idî's-Sarfıyyeti'l-'Arabiyye*, 17.

8 Gaspıralı, "Kazan", Nr. 14, 55.; Gaffarova, *Ahmedhadi Maksudi*, 12; Zebirov, *Maksud Baba Hem Maksudiler*, 16-17; Şendere, "Rusya Türklerinden Ahmed Hadi Maksudi (1868-1941)'nin Hayatı ve Faaliyetleri", 8; Ekinci, *İstiftâh - Ahmed Hâdî Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idî's-Sarfıyyeti'l-'Arabiyye*, 17-18.

9 Maksûdî, "Yıldız'un Tarihi", Nr. 1591, 1; Şendere, "Rusya Türklerinden Ahmed Hadi Maksudi (1868-1941)'nin Hayatı ve Faaliyetleri", 13-18; Ekinci, *İstiftâh - Ahmed Hâdî Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idî's-Sarfıyyeti'l-'Arabiyye*, 18.

10 Gaffarova, *Ahmedhadi Maksudi*, 42-43; Şendere, "Rusya Türklerinden Ahmed Hadi Maksudi (1868-1941)'nin Hayatı ve Faaliyetleri", 24; Ekinci, *İstiftâh - Ahmed Hâdî Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idî's-Sarfıyyeti'l-'Arabiyye*, 18.

olduğu ve savunduğu Pantürkist ve Panislamist fikirleri yüzünden Türkiye taraftarı olmakla suçlanmıştır.¹¹

Ömrünün sonlarında uzun yıllar süren sorgulamalar, gazetesinin kapatılması ve ailesinden uzak kalması Maksûdî'yi oldukça yıpratmış, psikolojik ve ekonomik yönlerden çökertmiştir. 22 Ağustos 1938'de son bir kez daha sorgulanmış ve Kazan Psikiyatri Hastanesine gönderilmiştir. Sorgulamalar ve sürgünler sürecinde yakalandığı akciğer hastalığı sonucu 28 Haziran 1941'de vefat etmiştir. Cenazesi Yana Biste mezarlığında Abdullah Tukay'ın kabri yanına defnedilmiştir.¹²

1. 2. Maksûdî'nin İlmî ve Eğitimci Kişiliği

Maksûdî'nin yaşadığı dönemde ve yerlerde Müslüman ailelerin çocuklarının eğitimi, çoğunlukla eski usul olarak bilinen usûl-u kadim ile yani köylerde cami bünyesindeki mekteplerde, şehirlerde ise medreselerde eğitim okuma-yazma ve ilmihal bilgisi ile sınırlıydı. XIX. Yüzyıl sonlarına kadar devam eden bu yöntem Batı tesiriyle eğitimin ıslah edilmesi neticesinde yeni usul (usûl-u cedit) adıyla yeni bir yöntemin ortaya çıkmasını sağlamış ve bu usulü savunanlara da ceditçiler adı verilmiştir. Ceditçilik adı verilen bu akım Batı dünyasında ortaya çıkmış modern bilimleri, yeni metotları uygulamayı ve sistemli ve modern bir medrese eğitim-öğretimi oluşturmayı amaçlamıştır. Maksûdî de bu akımı desteklemiş ve özel olarak usûl-u cedit üzere ders vermiştir. Usûl-u cedit ile hızlı ve kolay bir şekilde ana dilde okuma-yazma eğitimi vermek, herkesin anlayacağı bir dil ile dinî bilgileri vermek ve etkin ve kalıcı bir şekilde yabancı dil öğretmek amaçlanmıştır. Usûl-u ceditçi olan Maksûdî de bu yeniliklerin ve ihtiyaçların hepsine cevap veren eserler kaleme almıştır.¹³

Maksûdî öncelikli olarak müderrisliği ile hazırladığı ders kitapları ve bu kitaplarda geliştirdiği öğretim metotlarıyla öne çıkmış bir kişi olmuştur. Gazetecilik alanında etkilendiği İsmail Gaspıralı'dan ders kitapları yazma konusunda da oldukça etkilenmiştir. İsmail Gaspıralı, 1884'te *Hoca-ı Sıbyan* isimli bir eser yayımlamış ve bu eser usûl-u cedit hareketinin ortaya koyduğu yeni yöntem ile kaleme alınan ilk ders kitaplarından birisi olmuştur. Maksûdî de bu eserdeki Gaspıralı'nın kırk gün gibi çok kısa bir sürede okuma yazma öğretmeyi hedefleyen usûl-u savtiyye isimli yöntemini model almış ve 1892 yılında o zamanın ilk alfabe kitabı olarak kabul edilen *Mu'allim-i Evvel*'i çıkarmıştır. Bu eserinde Maksûdî, okula yeni başlayan yedi yaşındaki bir öğrenciye iki ayda Arapça okuma-yazma öğretilmesini hedef alan bir yöntem kullanmıştır.¹⁴

11 Gaffarova, 'Yıldız' Kabızgan Maksud, 157-61; Şendere, "Rusya Türklerinden Ahmed Hadi Maksudi (1868-1941)'nin Hayatı ve Faaliyetleri", 25; İkinci, *İstiftâh - Ahmed Hâdî Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idî's-Sarfiyyeti'l-'Arabiyye*, 19.

12 Camaliev, *Ahmedhadi Maksudi (1868-1941)*, 15; Gaffarova, *Ahmedhadi Maksudi*, 47-48; İkinci, *İstiftâh - Ahmed Hâdî Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idî's-Sarfiyyeti'l-'Arabiyye*, 19.

13 Taymas, *Kazanlı Türk Meşhurlarından İki Maksudiler*, 58; Akyol, "Ceditçilik", 211-13; Maraş, *Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1850-1917)*, 39; Şendere, "Rusya Türklerinden Ahmed Hadi Maksudi (1868-1941)'nin Hayatı ve Faaliyetleri", 16-22; İkinci, *İstiftâh - Ahmed Hâdî Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idî's-Sarfiyyeti'l-'Arabiyye*, 19-20.

14 Galiullina, "H. Maksudi's First-Reader 'Mogallim əvvəl' 'The Former Teacher' (The End of the XIX – The

Ceditçiler okuma-yazma eğitiminde uygulanan harf metodundan uzun zaman istemesi ve başarılı bir yöntem olarak görülmemesi nedenleriyle vazgeçilmesini talep etmişlerdir. Bu yöntemin yerine ilk olarak hece metodunun uygulanmasını önermişlerdir. Daha sonrasında ise kendilerinin geliştirdikleri ses (avaz) metodunun uygulamaya konulmasını istemişlerdir. Nitekim İdil-Ural bölgesi olarak bilinen bölgede o zamana kadar eğitim-öğretim yöntemi olarak kullanılan harf metodu, modern çağa uygun olmayan ve uygulaması zor ve vakit alan bir yöntem olarak görülmekteydi. Bu klasik metotta öncelikli olarak öğrencilere harflerin isimleri ezberlettiriliyor, daha sonra harfler bir araya getirilerek heceler ve kelimeler oluşturularak bu kelimeler okutuluyordu. Ezber temelli bu eski metot yerine usûl-u ceditçiler tarafından ilk olarak önerilen hece metodunda (usûl-u meddiye) önce heceler oluşturulup, bu hecelerden kelimelere geçilmekteydi. Bu metot ilk olarak 18. yüzyılda Batı dünyasında ortaya çıkmıştır. Bu yeni yöntem Maksûdî'nin 1892'de yayımladığı yeni usul alfabe kitabı *Mu'allim-i Evvel* sayesinde İdil Ural bölgesine girmiştir.¹⁵

Ancak usul-ü cediti ve onların önerdiği hece metodunu benimsemesine rağmen, bu yeni hece metodu çok fazla rağbet görmemiş ve usûl-u savtiyye olarak ortaya çıkan ses metodu önerilmiştir. Sesi önemli gören ve önceki metottan vazgeçerek bu yöntemi benimseyen Maksûdî, gazete ve kitaplarında fonetik prensibini (usûl-u savtiye) kullanmış ve “*her söz edebî ağızdan ne şekilde işitilirse, o şekilde yazılmalı ve her söz, ne şekilde yazılmışsa o şekilde okunmalı*” şeklinde yaptığı açıklama ile bu yöntemi desteklediğini açıkça ortaya koymuştur.¹⁶

Maksûdî, Tatar dilini, edebiyatını, mekteplerini ve medreselerini revize etmesi talebiyle ilk olarak 1892'de Ufa şehrinde toplanan Neşri-i Maarif Cemiyetinin toplantılarına davet edilmiştir. Bu toplantıda dili düzeltme, Türkçe için morfoloji ve gramerin gerekliliği, imlâ kurallarının tespiti ve bu doğrultuda ders kitabı olarak kullanılması için yazılması ve basılması gereken kitapların neler olduğu gibi konular tartışılmıştır. Maksûdî aynı cemiyetin 15 Haziran 1898 tarihindeki dördüncü toplantısına da katılmış ve kendisine Türkçe imlâ kılavuzu, sözlük ve halkın anlayacağı düzeyde sade bir dille coğrafya kitabı hazırlama görevi verilmiştir.¹⁷

Maksûdî kendi gazetesinde ve gazetenin eki olarak hediye ettiği alfabe kitapçıklarında Tatar Türkçesinde kullanılan (o) ve (ö) ünlüleri için (j) harfini; iç seslerde ise (ä) ünlüsü için de (ʼ) harfini ilk defa kullanan kişi olmuştur. Maksûdî'nin bu yeni eklemeleriyle birlikte Tatar alfabesindeki ünlü harf sayısı beşe çıkmıştır. Eklenen bu yeni harflerle yeniden teşekkül

-
- Beginning of the XX Century)”, 228; Şendere, “Rusya Türklerinden Ahmed Hadi Maksudi (1868-1941)’nin Hayatı ve Faaliyetleri”, 9; Ekinci, *İstiftâh - Ahmed Hâdî Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idî's-Sarfıyyeti'l-'Arabıyye*, 20.
- 15 İbrahimov, *Bilim Elifbadan Başlana*, 59; Maraş, *Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1850-1917)*, 291-92; Şendere, “Rusya Türklerinden Ahmed Hadi Maksudi (1868-1941)’nin Hayatı ve Faaliyetleri”, 20-21; Ekinci, *İstiftâh - Ahmed Hâdî Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idî's-Sarfıyyeti'l-'Arabıyye*, 21.
- 16 Maksûdî, “İmla Kaideleri”, Nr. 484, 2; Şendere, “Rusya Türklerinden Ahmed Hadi Maksudi (1868-1941)’nin Hayatı ve Faaliyetleri”, 21; Ekinci, *İstiftâh - Ahmed Hâdî Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idî's-Sarfıyyeti'l-'Arabıyye*, 21.
- 17 Türkoğlu, *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin*, 112-16; Şendere, “Rusya Türklerinden Ahmed Hadi Maksudi (1868-1941)’nin Hayatı ve Faaliyetleri”, 21; Ekinci, *İstiftâh - Ahmed Hâdî Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idî's-Sarfıyyeti'l-'Arabıyye*, 22.

eden yeni Tatar-Arap alfabesi, 1915'te Ufa şehrinde medreseler için ders kitapları hazırlamak amacıyla düzenlenen konferansta ilke karar olarak kabul edilen alfabe olmuştur. Alfabe ve imlâ islahı konusundaki çalışmalar Maksûdî ile iyice şekillenerek burada oldukça önemli bir adım atılmıştır.¹⁸

Ömrünü eğitime adanmış Maksûdî Kazan'da ilk milli kütüphane şubasını açan kişi olarak da kayıtlara geçmiştir. Gazete yazılarında kütüphane açma fikrini dile getiren Maksûdî, resmi olarak girişimlere başlamış ve Şehir Duması'na (yasama meclisi) bir dilekçe ile başvurmuştur. Dilekçesi kabul edilerek 2 Ocak 1906'da Piçen Pazarında yer alan Bulgar Misafirhanesi Yurdu'nda kütüphanenin resmi açılışı yapılmıştır. Maksûdî kütüphanenin şube müdürlüğü görevini 1922 yılına kadar yürütmüştür. Bu kütüphane için bizzat kendisi yüz üç kitap hediye eden Maksûdî, *Yıldız* gazetesinde kütüphane için kitap bağışlayanların isimlerini tek tek bağışladıkları kitap sayıları ile birlikte yayımlamıştır. Okuyucularına kitap bağışı yapmaları için ricada bulunan Maksûdî, kütüphaneye bağış yapanlardan kitapçı İsmail Şemseddinof'un (62 kitap), kitapçı Kerimovlar'ın (470 kitap), İbrahim Teregulov'un (36 kitap), Alimcan Barudî'nin (Keşfü'z-Zunûn isimli eser), Murtaza İbrahimov'un (Tercüme-i Kamûs isimli eser), Abdülaziz Ubeydullin'in (Tarih-i Cevdet ve Burhân-ı Kâtî isimli eserler) isimlerini gazetede yayımlamıştır.¹⁹

Eski tarz eğitim veren okulların niteliği ile ilgili olarak Maksûdî, bu okullarda çok fazla eksiklik olduğunu, beşerî ilimlerin de dini ilimlerin de belirli bir düzenle ve yeterli derecede verilmediğini belirtmektedir. Medreselerde okuyan öğrencilerin dört yıl boyunca aralıksız Arapça eğitimi almasına rağmen Arapça bir kitabı anlayamadığına işaret eden ve medreselerde Arapça adına oldukça niteliksiz bir eğitim verildiğini savunan Maksûdî, yenilikçi bir metot doğrultusunda ve sistemli bir şekilde eğitim verilen bir öğrencinin yaklaşık bir yıl gibi kısa bir sürede istediği herhangi bir yabancı dili öğrenebileceğini, bunun gerçekleşmesi için de okulların ve ders programlarının yeniden dizayn edilerek iyileştirilmesi gerektiğini yazmaktadır.²⁰

1. 3. Maksûdî'nin Eserleri

Maksûdî'nin eserlerinin birçoğu Tataristan Cumhuriyeti arşivlerinde ve kütüphanelerinde yer almaktadır. Çoğunlukla ders kitabı niteliğinde olan eserleri aşağıda verilmiştir. Eserlerin çoğunluğu eski Türkçe ile, bazıları ise Arapça kaleme alınmıştır. Eserler hakkındaki bilgiler kitap içeriklerinden, bahsi geçen gazetelerdeki eserler hakkındaki bilgilerden ve Maksûdî üzerine yapılmış çalışmalardan derlenmiştir.²¹

18 Gökçe, "İdil-Ural Sahasında Ceditçilik Dönemi Türk-Tatar Gramerciliği", 88; Şendere, "Rusya Türklerinden Ahmed Hadi Maksudi (1868-1941)'nin Hayatı ve Faaliyetleri", 21-22; Ekinci, *İstiftâh - Ahmed Hâdî Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idî's-Sarfıyyeti'l-'Arabıyye*, 22.

19 Maksûdî, "Kitaphane-i İslamiye", Nr. 52, 4; Şendere, "Rusya Türklerinden Ahmed Hadi Maksudi (1868-1941)'nin Hayatı ve Faaliyetleri", 22-23; Ekinci, *İstiftâh - Ahmed Hâdî Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idî's-Sarfıyyeti'l-'Arabıyye*, 22-23.

20 Maksûdî, "Medreseler", Nr. 7, 2; Şendere, "Rusya Türklerinden Ahmed Hadi Maksudi (1868-1941)'nin Hayatı ve Faaliyetleri", 51; Ekinci, *İstiftâh - Ahmed Hâdî Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idî's-Sarfıyyeti'l-'Arabıyye*, 23.

21 Şendere, "Rusya Türklerinden Ahmed Hadi Maksudi (1868-1941)'nin Hayatı ve Faaliyetleri", 69-74; Ekinci, *İstiftâh - Ahmed Hâdî Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idî's-Sarfıyyeti'l-'Arabıyye*, 24-33.

1. 3. 1. *Akâid*

Dini hükümlerden farz ve sünnet kavramlarının, cennet ve cehennem gibi kavramların açıklamalarının verildiği, bunun yanında Peygamber ve ailesi hakkında bilgilerin yer aldığı küçük bir risaledir. İkinci sınıfta okuyan öğrenciler seviyesinde hazırlanmıştır. İlk baskısı 1892’de yapılmış ve 1917’ye kadar tam sekiz baskısı daha yapılmıştır.

1. 3. 2. *Tahâret*

Temizlik konusunun ele alındığı bu eser, ikinci sınıfta okuyan öğrenciler için 1899’da yazılmıştır. 1915’e kadar yedi baskı yapmıştır.

1. 3. 3. *Namaz*

Namaz kılmanın esaslarını anlatıldığı bu eser 1909’da basılmıştır.

1. 3. 4. *Cema‘at*

Toplumsal norm ve kurallar hakkında bilgi veren bir eserdir. Üçüncü sınıf öğrencileri seviyesinde ders kitabı olarak hazırlanmıştır. 1909 yılında basılmıştır.

1. 3. 5. *Rûze - Zekât ve Hac*

Muamelattan zekât, oruç ve hac gibi ibadetler hakkında hazırlanmış bir eserdir. Üçüncü sınıf öğrencilerine ders kitabı olarak yazılmıştır. 1913 yılında basılmıştır.

1. 3. 6. *İbadet-i İslâmiyye*

Namaz, Zekât, Akâid, Hac, Tahâret ve Cemâat isimli beş küçük eserin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir eserdir. Bu risalelerin bir araya getirilmesi ile oluşan bu kitapta her bir ibadetin nasıl yapılacağı ve ibadet esasları detaylı bir şekilde izah edilmiştir. Dili Tatarca’dır ve Arap harfleri ile kaleme alınmıştır. 1914’te Farsçaya tercüme edilmiştir. 1983’te Mercânî Cami’i, 1994’te ise İman Neşriyat tarafından yeni baskıları yapılmıştır.

1. 3. 7. *Mu‘allim-i Evvel*

Maksûdî bu eserini Gaspıralı’nın *Hoca-ı Sıbyan* eserini örnek alarak 1890’da hazırlamıştır. Dönemin yeni usul alfabe kitaplarından ilkidir. Bu kitap ile yedi yaşında okuma-yazma bilmeyen bir öğrencinin iki ay gibi kısa bir süre içerisinde Arapça okuma-yazma öğrenebileceği iddia edilmektedir. Eserin basımına Petrograd Sansür İdaresi 28 Ocak 1892’de izin vermiş ve eser aynı yıl Kazan’da basılmıştır. *Mu‘allim-i Evvel*’in ilk baskısı dönemin harf metodu ile, 1897 yılındaki ikinci baskısı ise yeni metot olan hece metodu (usûl-u meddiye) ile hazırlanmıştır. Toplam yüz kırk altı sayfadan oluşan eser, 1917’a kadar otuz bir defa basılmış, baskısı bir milyonu geçmiştir. 1913’da Rusça çevirisi ve 1914’de resimli şekli basılmıştır. Eser İdil-Ural Türkleri arasında hece metodu ile yazılan ilk eser olarak kabul edilmektedir. Bu eserle bölgede daha

önce de zikredildiği üzere hece metodu ilk defa kullanılmıştır. Eser sadece Kazan bölgesinde değil, Kaşgar, Ufa, Astrahan, Kirman ve Orenburg gibi bölgelerdeki okullarda da ders kitabı olarak öğrencilere okutulmuştur. Kitapta metodolojiye dair bilgiler de yer almaktadır. Harflerin kelimenin başında, ortasında ve sonunda nasıl yazılacağı, yazılım özellikleri, kelimelerin harf sayısı ve nasıl okunması gerektiği hakkında bilgiler yer almaktadır.

1. 3. 8. *Mu'allim-i Sâni*

Arapça alfabesini öğretmek gayesiyle ilkokul birinci sınıfta okuyan öğrenciler için ders kitabı olarak hazırlanmıştır. *Mu'allimi Evvel*'i bitiren çocuklara Kurân-ı Kerim'i çok kısa bir sürede ve hatasız bir şekilde öğretmek amacıyla hazırlanmıştır. Kitabın sonuna otuz kadar sure eklenerek öğrencilerin kendi başlarına okuyup anlamaları hedeflenmiştir. Elif cüzü de diyebileceğimiz bu eseri okuyan kişi bir ay içerisinde Kurân okumaya geçebilir. 1917'de Kazan'daki Ümit matbaasında on dördüncü baskısı yapılmıştır.

1. 3. 9. *el-Kavânînu'n-Nahviyye*

Nahiv kurallarını medreselerin ikinci sınıf öğrencilerine öğretmek için hazırlanmış bir kitaptır. Yeni metot olan usûl-u cedid metoduyla hazırlanmıştır. Arapça olarak yazılmış ve ilk baskısı 1893'de Kazan'da basılmıştır. 1911'de ise üçüncü baskısı yapılmıştır. Bu kitapta Maksûdî hece metoduyla önce heceleri, ardından kelime ve cümle yapılarını ele almış ve her bir kuralın altına ve yanına parantezle örnekler eklemiştir.

1. 3. 10. *İstiftâh*

Bu çalışmamızın konusunu oluşturan eserdir. Eserin transkripti yapılarak *İstiftâh-Ahmed Hâdi Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idî's-Sarfîyyeti'l-'Arabîyye* ismiyle basılmıştır. Ortaokul seviyesindeki okullarda ve medreselerde okuyan öğrencilere yönelik hazırlanmış tafsilatlı bir Arapça sarf eseridir.

1. 3. 11. *Durûsu Şifâhiyye*

Ortaokul seviyesindeki okullarda ve medreselerde Arapça öğrenmeye başlayan birinci sınıf öğrencileri için sözlük kullanma, kelime dağarcığını ve Arapça konuşma becerilerini geliştirmek için hazırlanmış bir eserdir. İki bin kadar Arapça kelime ve bu kelimeler ile ilgili dilbilgisi kurallarını öğretmek gayesiyle hazırlanmıştır. Yetmiş beş ünitelerden oluşan eserde Arapçayı konuşma düzeyinde öğretmek hedeflenmiştir. Bunun için örnek olarak verilen cümle ve konuşmalar belli bir sistemle verilmiştir. Bu kitapla öğrencilerin tamamının kendi kendine Arapçayı öğrenebileceği savunulmaktadır. Kitabın derslerde işleme usulü, hangi ünitelerden sonra öğrencilere sınav yapılması gerektiği belirtilmiş ve öğretmenin örnek kelimeleri doğru bir şekilde telaffuz etmesinin önemi de vurgulanmıştır. 1898'de Kazan'da basılmıştır.

1. 3. 12. *Takvim-i Divâri*

Birinci sınıf öğrencileri için Tatar dilinde hazırlanmış bir duvar takvimidir. 1898 yılında basılmıştır.

1. 3. 13. *Enbiyâu'n-Nebiyya*

Ayrıntılı bir şekilde Peygamber kıssaları ve tarihi hakkında bilgiler, tarihî şahsiyetlerin yaşadıkları dikkat çekici olaylar, evren ve dünya hakkında bilgiler veren bir eserdir. Kazan Türkçesi ile yazılmış ve 1901'de ilk baskısı yapılmıştır.

1. 3. 14. *Mizânu'l-Efkâr*

Avrupa'daki üniversitelerin felsefe bölümlerinde ders olarak verilen mantık ilminin kuralları hakkında yazılmış bir eserdir. İki yüz sekiz sayfadan oluşan bu eser, İdil-Ural bölgesindeki okullarda bir ders kitabı olarak okutulmuştur. İlk baskısı 1902'de, ikinci baskısı ise Gaspıralı'nın gazetesi *Tercüman*'ın yirminci yıl dönümü şerefine 1903'te yapılmıştır.

1. 3. 15. *Kıraat-ı Kur'ân*

Arapça metinleri ve Kurân'ı okutabilme ve tecvit kaidelerini öğretmek gayesiyle hazırlanmış bir eserdir. İlkokul üçüncü sınıf öğrencileri için bir ders kitabı olarak hazırlanmıştır. Eserin dili oldukça basit olduğundan okula gitmeyen veya daha önce hiç tecvit almamış olan kişilerin de kolaylıkla okuyup anlayabilecekleri bir eserdir. Eserlerin basımına izin veren Petrograd Sansür İdaresi tarafından 29 Aralık 1903 tarihinde basılmıştır.

1. 3. 16. *Ahkâm-ı Şer'iyye*

İslam'ın hükümleri ve kaidelerinin, farz, vacip, sünnet, haram vs. gibi kavramlarının kısaca açıklandığı ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerine ders kitabı olarak hazırlanmış bir eserdir. *Yıldız* gazetesinde bu eser için “*ilmi azlığı veya vakit darlığı gibi sebeplerden büyük kitaplardan öğrenemeyenler ve öğrenciler için faydalı bir kitap*” şeklinde bir tanıtım ilanı yayımlanmıştır. Kitap birkaç cüzden oluşmakta ve bütün cüzlerin olduğu kitabın tamamının baskısı veya baskı yeri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Cüzlerden sadece iki tanesine ulaşılmıştır. İçindeki “*Ahkâm-ı Şer'iyye mecmuasının altıncı cüzidir*” ibaresinden bu cüzün altıncı cüz olduğu anlaşılmaktadır. Hilâl Cüzü olarak adlandırılan bu cüzde tarihi önemi olan günler, dini bayramlar ve takvimler hakkında bilgiler vardır. 30 Mart 1905 tarihinde basımı için Petrograd Sansür İdaresi'nden izin alınmıştır ve aynı yıl Haritonova Matbaası'nda yayımlanmıştır. Sekizinci cüz olduğu bilinen Şeriat Cüzü'nde ise İslam'ın hükümlerinden farz, vacip, helal, haram veya mekruh olan amiller hakkında bilgiler verilmiştir. İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerine ders kitabı olarak hazırlanan bu cüz müstakil olarak 1905 yılında Haritonova Matbaası tarafından yayımlanmıştır.

1. 3. 17. *Akâid-i Manzume*

Siirt'in Tillo ilçesinde hocası İsmail Fakirullah'ın yanı başında kabri bulunan Türk âlim ve astrolog Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri'nin (1703-1780) *Ma'rifetnâme* isimli eserinden derlenerek hazırlanmış manzum bir kitaptır. Bu eserde Maksûdî *Ma'rifetnâme*'den aldığı manzumeleri din ve akait meselelerini öğrencilere öğretmek gayesiyle tercüme ve şerh etmiştir. Kitabı tercüme ederken açık ve anlaşılır olması için Arapçadan ve Farsçadan Tatarca'ya giren kelimelerin anlamlarını altlarına eklemiştir. İlk baskı yeri ve tarihi hakkında bilgi yoktur, ancak 1905'de üçüncü baskıyı yaptığı bilinmektedir.

1. 3. 18. *Nizamnâme*

Eserin tam adı *Devlet Duması'nın Hem Anın İçin Çilenler Saylavının Nizamnâmesi*'dir. Rusya'da Rusya Federasyonu Federal Meclisi'nin alt meclisi olan I. Devlet Duması'nın 1906'da yaptığı bir toplantısında yer alan milletvekillerinin yetkileri ve çalışma usulleri hakkında bilgi veren bir eserdir. Aynı yıl Haritonova Matbaası'nda yayımlanmıştır.

1. 3. 19. *Dünya Mâlumâtı*

Maksûdî, ilkökul öğrencileri seviyesinde ders kitabı olarak hazırladığı bu eserini iki bölüm olarak hazırlamıştır. Üçüncü sınıf öğrencileri için hazırlanan birinci bölümde Allah, ahiret, iman, dinî bayramlar gibi dini konuların yanında hicri ve miladi takvim, paralar, ormanlar ve hayvanlar gibi çeşitli konular açıklanmıştır. Dördüncü sınıf öğrencileri için hazırlanan ikinci bölümde ise Yahudilik, Brahmanizm, Budizm, Zerdüştlük gibi beşerî dinlerin yanında İslam ülkeleri, Asya, Avrupa, Afrika ve Amerika'dan farklı milletler ve diller, hava, su, boşluk, makineler, ustalar vs. derleme birçok konu yer almaktadır. Kitap soru cevap yöntemi ile yazılmıştır. Öğrencide çevresinde gördüğü her şeyin sebebini ve hakikatini öğrenme merakı olduğunu ve öğrencilere sadece okuma-yazmayı öğretmenin yetmediğini düşünen Maksûdî bu eserini öğrencilerine dinler, dünya ve ilimler hakkında bilgi vermek gayesiyle yazmıştır. Eser 1908'de Kazan'da Haritonova Matbaası'nda yayımlanmıştır.

1. 3. 20. *İstikmâl*

Avrupa'daki gramer eserlerinin metoduyla hazırlanmış, Arapçanın cümle bilgilerini veren bir nahiv kitabıdır. Kitapta Arapçayı tam öğretebilmek için hocanın Arap dilinin kaide ve kurallarının tamamına yani sözlük bilgisi, sarf, nahiv, kitâbet ve belâgata hâkim olması gerektiği ifade edilmektedir. İlk baskısı hakkında bilgi bulunmayan eserin ikinci baskısı 1909 yılında Kazan şehrinde Haritonova Matbaası'nda yapılmıştır.

1. 3. 21. *İmlâ Kâideleri / Tatar Türkîsi*

Maksûdî'nin 27-29 Aralık 1909 tarihlerinde *Yıldız* gazetesinde Türk dili gramer kuralları hakkında yazdığı makalelerin kitaplaştırılmış halidir. Gazetenin yanında kitapçık olarak hediye

edilmişti. 1910 yılında eser Yıldız Kütüphanesi tarafından *Tatar Türkîsi* adıyla Kerimovlar Matbaası'nda yayımlanmıştır.

1. 3. 22. *Türkî Sarfi*

İlkokul öğrencilerine yönelik ders kitabı olarak hazırlanan bu eser Arap harfleriyle Kazan Türkçesi dilinde yazılmış, Türkçe morfoloji bilgilerini içeren bir kitaptır. Eser o dönemin Arapça, Farsça, Rusça ve Fransızca gramer kitaplarındaki metotlar örnek alınarak hazırlanmıştır. Sadece Kazan Türkçesi'ne göre hazırlanan bu eserde Osmanlıca, Azerice, Özbekçe, Kırgızca ve Tarançice lehçelerine mahsus kâide ve hükümlere yer verilmemiştir. Giriş bölümünde ilk olarak Türk halkları ve dilleri hakkında bilgi verilmiş, sonraki bölümlerde gramer kaidelerine geçilmiştir. 1910'da Haritonova Matbaası'nda yayımlanmıştır.

1. 3. 23. *Türkî Nahvi*

İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerine yönelik ders kitabı olarak hazırlanan bu eser Türkçe gramer kaidelerinden bahseden bir kitaptır. *Türk-i Sarfi* kitabında olduğu gibi bu eser de o dönemin gramer kitaplarından faydalanılarak oluşturulmuştur. Arap harfleriyle Kazan Türkçesi dilinde yazılmıştır. Kitabın başında "*Kendi dilini ıslah eden kişiye Allahu Tealâ rahmet eder*" hadisi yer almaktadır. İlk baskısı 1910'da Haritonova Matbaası'nda yapılmıştır.

1. 3. 24. *Rusistân*

Maksûdî'nin üç ayda Rusça öğrenmenin mümkün olduğu iddiasıyla Rusçayı öğretmek için yeni metotla yazdığı bir eseridir. Bu kitapta Rusça harfleri yer almamaktadır, bu sebeple kitaba başlamadan önce öğrencinin Rus harflerini öğrenmesi gerekmektedir. Hatta birkaç Rusça kelime bilen ancak bu kelimelerin anlamlarını tam manasıyla anlayamayan kişiler için uygundur. Buna ek olarak şayet öğrencinin Rusçayı iyi bilen bir öğretmenden kelimelerin seslendirilmesini öğrenirse, bu kitap sayesinde Rusça konuşabileceğini ifade etmektedir. Basım yeri bilinmeyen bu eserin ilk baskısı 1911'de yapılmıştır.

1. 3. 25. *Frangistân*

Ruslara Fransızca gramer kaidelerini öğretmek gayesiyle Rusça kaleme alınan bu eser, *Yıldız* gazetesi ile birlikte okurlara hediye edilmiştir. İlk baskısı 1913'de Haritonova Matbaası'nda yapılmıştır.

1. 3. 26. *Tataristân*

Ruslara Tatarca gramer kaidelerini öğretmek gayesiyle Rusça yazılmıştır. Yüz üniteden oluşan bir ders kitabıdır. Basım yeri ve yılı hakkında bilgi bulunmamaktadır.

1. 3. 27. *'Arabîyyât*

Eserde dönemin ve bölgenin eserlerinde ve edebiyatında kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin Tatar dilinde kullanılırken uyulması gereken kaideleri verilmiş ve bu kelimelerin Tatarca anlamları izah edilmiştir. Yaklaşık bin Arapça ve az sayıda Farsça kelimelerin anlamları yer almaktadır. İlk olarak 1915'de Ümit Matbaası'nda yayımlanmıştır.

1. 3. 28. *Dilbilgisi*

İlkokul ikinci sınıf öğrencileri seviyesinde hazırlanmış bir ders kitabıdır. Eserde Türkçenin gramer kaideleri Kazan lehçesine göre verilmiştir. Maksûdî'ye göre bu kuralları tam olarak bilmeyen öğrenci doğru yazı yazamaz ve konuşamaz. 1918'de Ümit Matbaası'nda yayımlanmıştır.

1. 3. 29. *Fenni Kâmus*

Dört bölüm olarak Arap harfleri ile yazılmış bir eserdir. Üç yüz yirmi altı sayfada 2299 kelime bulunan Tatarca ansiklopedik bir sözlüktür. Sözlük dönemin yaygın sözlüklerinin aksine alfabetik sıraya göre düzenlenmemiştir. Felsefe, Matematik, Tarih ve Edebiyat ilimleri gibi üst başlıklar altında kelimelerin açıklaması verilmiştir. Kelimenin hangi dilden olduğu bilgisi de parantez içerisinde kelimenin yanında belirtilmiştir. Birinci cildinin ilk baskısı 1927 yılında yapılmıştır. Kitabın ön sözünde sözlük yazma gerekçesi olarak şu ifadeler yer almaktadır:

“Matbuat ve edebiyatımıza karışan ilmi sözler ve adları anlatmak için medeni milletler birçok ciltli ilmî kamuslar tertip kılmaya mecbur oldular. Şimdi bu mecburiyet terakki yoluna basan bizim millete ve başka Türk milletlerinde de hissedilmeye başlandı. Bu babda bir başlangıç yapmak için ben, ilmî, edebi ve iktisadi kelimeden ibaret bu kamusu tertip kıldım.”

1. 3. 30. *Hukûk-u İslâmiyye*

Ortaokul seviyesindeki öğrenciler için ders kitabı olarak hazırlanmış dört ciltlik bir eserdir. Toplumsal kurallar ve muhakeme hususlarında İslami hükümlerin açıklamasını vermektedir. Birinci ciltte evlenme ve sosyal ilişki kuralları, ikinci ciltte ticaret ve muamele kuralları, üçüncü ciltte miras ve mirasın taksimi kuralları, dördüncü ciltte hükümet ve muhakeme kuralları yer almaktadır. Basım tarihi ve yeri hakkında bilgi bulunmamaktadır.

1. 3. 31. *Meşk-i Hat*

İlkokul öğrencilerine güzel ve kurallarına göre yazı yazmayı öğretmek amacıyla hazırlanmış güzel yazı kitabıdır. Öğrencilere sayfaların üzerine kâğıt koyup üstünden geçerek çalışmalarını önerilmiştir.

1. 3. 32. *Müteharrîk Elif Bâ*

İlk okul seviyesindeki öğrenciler için karton kâğıtta, harflerin büyük boyutta yazıldığı bir alfabe kitabıdır.

1. 3. 33. *Tercümân-ı Rûsî*

Ruşça kitapları okuyabilmeyi öğretmek, Ruşça konuşma becerisini kademeli ve uygulamalı bir şekilde kazandırmak amacıyla karşılıklı konuşmaların yer aldığı bir eserdir.

2. Maksûdî'nin *İstiftâh* İsimli Eseri

2. 1. Eserin Özellikleri

Maksûdî'nin *İstiftâh* isimli eserinin yazma nüshası İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı OE_TK_00645 demirbaş numarası ve 492.75.1906.k.1.1 sınıflama yer bilgisi ile kayıtlıdır. Eser Atatürk Kitaplığı'na 25.09.2013 tarihinde gelmiştir. Arap dili – gramer tasnifi altında olan bu eser 116 ana sayfa ve 6 diğer sayfalar olmak üzere toplamda 122 sayfadan oluşmaktadır. 23x16 cm ebatlarında olan eserin sonuna el yazısıyla eserin muhteva ve sayfa bilgileri sonradan ilave edilmiştir. Her bir sayfada yirmi satır civarı yazı bulunmaktadır. Tertip açısından düzenli ve nesih yazıyla kaleme alınmıştır. Metin harekesiz bir metindir ama Arapça ifadeler çoğunlukla harekelenmiştir. Eserin bütün sayfaları ilk halinde olduğu gibi korunmuştur. Bez kaplamalı mukavva kapakları üzerinde herhangi bir yazı mevcut değildir.²²

Çalışmamıza konu olan eser, müellifin ikinci baskısını yaptığı eseridir. Bu baskı 1906 yılında Kazan'da yapılmıştır. İlk baskıda yer alan idğâmın (aynı olan iki harften ilkinin ikinciye katarak telaffuz etmek) dört, kalbin (bir harfi diğer harfle değiştirmek) yirmi üç, hazfin (bir harfi kelimedenden düşürmek) on, iskânın (harekeli bir harfin harekesini düşürüp sakın kılmak) iki ve nakli harekenin (harekeli bir harfin harekesini bir önceki veya bir sonraki harfe nakletmek) yedi kâidesi ikinci baskıda çıkarılmıştır. Bu çalışmada eserin ikinci baskısı transkript yapılmış ve yukarıda da zikredildiği gibi *İstiftâh-Ahmed Hâdî Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idi's-Sarfîyyeti'l-'Arabiyye* ismiyle yayımlanmıştır.²³

Eserin iç kapağında eserin isminin altında Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı sonrasında açılmış “ortaöğretim kurumu ve başlangıç seviyesindeki medreseler için muntazam Arapça sarfî” olarak tercüme edebileceğimiz “mekâtib-i rüştiye ve medâris-i mübtedîleri için muntazam sarf-ı 'Arabî” ifadesi yer almaktadır. Kitabın başındaki mukaddimede eserin yazılma gayesi ile ilgili hiçbir ifade bulunmamasına rağmen, eserde konular sonrasında alıştırmaların yer almasından ve eser içinde “*Mu'allim Efendi iş bunda mezkûr emsâli umumen âhirlerine kadar mübtedîden tasrîf ettirmeli ve dahi sâir ebvâbın ef'âline iş bu edatı idhâl edip manalarını sormalı*” gibi ifadelerden de anlaşıldığı üzere eser, ortaokul seviyesindeki mekteplerde ve medreselerin ilk başlangıç derslerinde ders kitabı olarak okutulma gayesiyle hazırlanmıştır.²⁴

Yazma eserlerde genellikle müellifler, eserin ismi ve yazılış tarihi gibi bilgileri metnin başladığı ilk sayfada yahut eserin sonunda ferâğ ya da ketebe kaydında ifade ederler. Pek çok yazma nüshada örnekleri görüleceği üzere müellifler hamdele, salvele olarak isimlendirilen

22 Ekinci, *İstiftâh - Ahmed Hâdî Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idi's-Sarfîyyeti'l-'Arabiyye*, 5.

23 Ekinci, *İstiftâh - Ahmed Hâdî Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idi's-Sarfîyyeti'l-'Arabiyye*, 5.

24 Ekinci, *İstiftâh - Ahmed Hâdî Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idi's-Sarfîyyeti'l-'Arabiyye*, 5-6.

hamd ve salât ifadeleri ile başlarlar, kendi adını, eserinin ismini ve yazılış tarihini unvan sayfasında yahut en son sayfa olan ferâğ kaydında zikrederler.²⁵ Ancak bu eserde bu bilgiler yer almamaktadır. Kitabın iç kapağının başında ortalanmış bir şekilde sadece *İstiftâh* ibaresi bulunmaktadır. Eserin tam adı *el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idi's-Sarfiyyeti'l-'Arabiyye* olarak kitaplıkta kaydedilmiştir. Eser daha önce de bahsedildiği üzere, Arapça eğitim için bir başlangıç kitabı olarak görüldüğünden başlangıç, başlama anlamında olan *istiftâh* kelimesiyle isimlendirilmiştir.²⁶

Eserde yukarıda ifade edildiği üzere unvan sayfası ya da ferâğ kaydı bulunmadığından ve eserin ilk baskısına ulaşılamadığından eserin ilk telif tarihi net olarak bilinmemektedir. Ancak dönemin ilim adamlarından ve gazetecilerinden İsmail Gaspıralı (1851-1914) kendi gazetesi olan *Tercüman*'da Maksûdî'nin hayatını vermiş ve hatta onun eserlerini yeni çıkan eserler bölümünde tanıtmıştır. *İstiftâh* isimli bu eserin basıldığı haberi *Tercüman* gazetesinde yer almış ve çok önemli bir eser olarak tanıtılmıştır. Haberde kitabın ilk sayfalarında Türkçe dilbilgisi kurallarının yer aldığı ve bununla birlikte öğrencilerin konuşma dilinde yazılmış açıklamalarla Arapça dilbilgisi kurallarını daha iyi öğrenebilecekleri ifade edilmiştir. Arapçanın hızlı ve mükemmel bir şekilde öğretilmesinin kolay olmadığı, bu nedenle yalın ve sade bir dil kullanmanın, gramer kaidelerinin detaylı bir şekilde izah edilmesinin çok iyi bir yöntem olduğu da ifade edilmiştir.²⁷ Gazetenin bu tanıtım yazısının tarihinden hareketle, eserin ilk baskısının 15 Aralık 1896 tarihinden çok kısa bir süre önce yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.²⁸

2. 2. Eserin Muhtevası

Müellif mukaddime ile eserine başlamıştır ve mukaddime de doğrudan konuya girerek dil üzerine bilgiler vermiştir. Konulara çok basit bir düzey olan harf, hareke ve kelimedden başlanmış, bu kelimelerin tanım ve örnekleri verilmiştir. Arap harfleriyle okuyabilme becerisini kazandırmak için gerekli olan konular verildikten sonra sarf ile ilgili mutasarrife, câmide, sîga, hurûf-u asliyye, hurûf-u zâide gibi terimlerin açıklamaları verilerek okuyucunun terimlere aşina olması sağlanmıştır.

Eserde fiillerin vezinlerinden bahsedilmiş, fiiller harf sayılarına göre sülâsî, rubâ'î, humâsî ve südâsî olarak örneklerle tanımlanmıştır. Arapçanın üç temel kelime türü olan isim, fiil ve edatın tanımları yapılmış, ardından isim türleri ve türetimi, fiil türleri ve türetimi verilmiştir. Bu bilgilerden sonra bablar konusuna giren müellif, bütün babları teker teker örneklerle açıklayarak vermiştir. Fiillerin masterları da aynı şekilde örnekler ile verilmiş, kısa ve uzun fiil master vezinleri de aynı şekilde örnekleriyle birlikte işlenmiştir.

Malum fiil ve bu fiillerin meçhul yapılışına detaylı bir şekilde değinen müellif müzekker, müennes, müfred, tesniye, cem'î, gâib, muhâtab, mütekellim konularını da kısaca açıklamıştır.

25 Ya'kûb bin Abdüllatîf, Haz. Halil İbrahim Bulut, Nurettin Gemici, ve Ramazan Tarık, *İslâm Mezhepleri ve Kelâmı* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 33; Ramazan Tarık ve Ali Aslan, *Sinân Paşa'ya Nispet Edilen İslâm Akâidi ve Mezhepleri* (İstanbul: Sır ve Hikmet Yayınları, 2021), 19.

26 İkinci, *İstiftâh - Ahmed Hâdî Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idi's-Sarfiyyeti'l-'Arabiyye*, 6.

27 Gaspıralı, "Yeni Kitap", Nr. 49, 3; Şendere, "Rusya Türklerinden Ahmed Hadi Maksudî (1868-1941)'nin Hayatı ve Faaliyetleri", 9-10.

28 İkinci, *İstiftâh - Ahmed Hâdî Maksûdî el-İstiftâhu fi'l-Kavâ'idi's-Sarfiyyeti'l-'Arabiyye*, 6-7.

Bu temel terimleri izah ettikten sonra zamirler konusuna giren müellif, bütün zamirleri tablo halinde vermiştir. Mâzi, muzârî, emir ve nehiy fiillerin zamirlere göre çekimlerini de aynı şekilde tablolar halinde ele almıştır.

Çekim konuları verildikten sonra ism-i fâil, ism-i mef'ûl, ism-i fa'âl (mübalağalı ism-i fâil), ism-i mekân, ism-i âlet, sıfat-ı müşebbehe gibi müştak yapıları örneklerle izah ederek vermiştir. Vezinleri kısa ve uzun fiiller şeklinde tasnif ederek oldukça detaylı bir şekilde veren müellif, burada birçok sarf eserinde yer almayan bütün vezinleri sıralamıştır. Vezinlerden sonra mastarların neredeyse hiçbir sarf kitabında bir arada verilmeyen kırk sekiz türünü örneklerle veren müellif, sarf ilmi açısından en önemli konulardan birisi olan fiillerin kısımlarına geçmiştir. Aksâm-ı seb'â olarak bilinen ve yedi kısımda tasnif edilen bütün fiil türlerini çekimleriyle vermiştir. Bu konu itibarıyla da bu eser birçok sarf eserinden farklılık göstermektedir. Bütün sîgalara ait örnekleri teker teker vermesi ve her birinin çekimlerini yapması, kitabın diğer sarf kitapları arasında önemli bir yerinin olmasının gerekçelerindedir.

Fiillerin i'râbı yani fiillerin son hareketlerinin durumları izah edilmiş ve bu bakımdan fiillerin edatlarla birlikte zamirlere göre çekimleri verilmiştir. Bu çekimlerden sonra fiillerin manalarını da vermekle müellif, anlam açısından fiilleri tanımlamış ve bu anlamları değiştiren âmilleri de tafsilatlı bir şekilde anlatmıştır. Mansûb muttasıl zamirler ve fâil ile mef'ûl konularına değinildikten sonra fiillerin geçişlilik durumları izah edilmiştir.

Müellifin birçok sarf eserinde yer verilmeyen babların faydalarından detaylı bir şekilde bahsetmesi bu eseri diğer sarf eserlerinden farklı ve üstün kılmaktadır. Müellif eserinin son ünitelerinde artık idğâm, ibdal, hazf, iskân gibi bazı ıstılâhatlara ve sarf kâidelerine değinmiş ve eserini bu şekilde sona erdirmiştir. Sarf bilgilerinin öğrenilme açısından bazı nahiv terimleri ve anlamları da verilerek sarf kâidelerinin öğrenci tarafından daha rahat bir şekilde kavranması sağlanmıştır.

2. 3. Eserin Yapısal Özellikleri ve Müellifin Metodu

Müellif genellikle yazma eserlerde olduğu gibi eserin planını açıklamamış, eserini hazırlarken bab, fasıl, matlab şeklinde bir yazım planı takip etmemiştir. Mukaddime ile eserine başladıktan sonra her bir konuya birden seksene kadar numara vererek konuları sırayla anlatmıştır. Bazı yerlerde ana başlıkların altında alt başlıklara da numara vermeden yer vermiştir. Eser bir ders kitabı olarak planlandığı için ilk giriş konuları ve kolay konulardan başlanarak, zor konulara doğru bir sıralama yapılmıştır. Mukaddimededen sonra harf ve kelime ile ilgili konuları izah etmeye başlayan müellif, ilk konuların sonlarına öğrencilerin konuyu daha iyi kavramaları için alıştırmalar koymuştur. Ancak bu alıştırmalar baştaki ilk on dokuz başlık altında var iken sonraki başlıklarda yoktur. Müellif on dokuzuncu konudan sonra zaman zaman “*bu revîşte emsaller çekimlenmeli*” diyerek alıştırmalar vermeye devam etmiş ancak bunu bütün ünitelerde yapmamıştır.

Müellif konuları oldukça sistematik bir şekilde vermiş ve öğrenmeyi aşamalı olarak kolaylaştırarak şekilde sıralamıştır. Ayrıca sarfta yer alan bütün çekimlere, bablara, müştaklara bol örneklerle yer vermesi, eserin mevcut sarf eserleri içerisinde oldukça kıymetli ve şümüllü

bir eser olmasını sağlamıştır. Kendi ifadesiyle eserini başlangıç seviyesinde olan öğrencilere, yani mübtedilere yönelik hazırlayan müellifin öğretim metodu oldukça başarılıdır, verilen örnekler ve çekimler kolayca ezberlenebilir ve başka örneklere uygulanabilir düzeydedir. Bu yönüyle her ne kadar yeterince tanınmamış olsa da eserin sarf eserleri arasında oldukça başarılı bir eser olduğunu ve Arapça öğrenenler için sarf konularını gayet basit bir şekilde, belki hocaya bile ihtiyaç duymadan kendi kendilerine öğrenebilecekleri bir nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Ancak eser yapısal bakımdan birçok sarf kitabıyla aynı sistematikte hazırlandığı için eserin yapısal bakımdan özgün olduğunu söylemek mümkün değildir.

2. 4. Eserin Değerlendirmesi

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu çalışmanın metin incelemesi, eserin İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunan nüshası üzerine yapılmıştır. Müellif metni çoğunlukla paragraflar halinde yazmış ancak bazı yerlerde tek bir paragrafta birçok konuyu bir arada vermiştir. Metinde müellif birçok yerde parantez içi ifadeye yer vermiştir.

Müellif kelime çekimlerinde ve türetiminde sıklıkla tablolar kullanmış, tablo kullanmadığı yerlerde bile bazı satırları aynı hizaya gelecek şekilde yazmıştır. Metinde birçok Tatarca ve Özbekçe kökenli kelimeler ile müellifin yaşadığı bölgeye özgü lehçelerde yer alan reviş (yöntem), söylenuvini (söylenişini), güleği (komik) gibi ifadeler yer almaktadır.

Metinde yer alan Arapça ifadelerin çoğu müellif tarafından harekelenmiştir. Ancak bazı örnekler veya daha önce verilen çekimler sonraki verildikleri yerlerde harekelenmemiştir. Müellifin birçok ismin sonuna cezm koyduğu görülmektedir. Normalde mebni olan bazıları hariç isimlerin sonu cezm olmaz. Belli ki müellif konuşur gibi bir anlatma üslubu tercih ettiği için isimlerin son harfini cezm ile harekelenmiştir. Ama bu durum gramatik açıdan doğru değildir. Nitekim Arapça bir ismin sonu çoğunlukla cezimli olamaz.

Arapçada zamirler, ism-i işâretler, ism-i mevsuller dışında bir isim şayet elif lâm takısı almamışsa, muzaf değilse ve munsarif ise sonu tenvinle harekelenir. Müellif eserde birçok tenvinle harekelenmesi gereken munsarif nekra kelimelere tek hareke koymuştur.

Müellifin birçok yerde hemze konusunda da hata yaptığı görülmektedir. Birçok elifin üzerine veya altına hemze konulması gerekirken, müellif bu kat' hemzelerini koymamıştır.

Müellif fiillerin zamanlarından bahsettiği sekiz numaralı konu başlığının altında muzâri fiil için “(يُنْصُرُ) zaman-ı âtiye delâlet eder” demiştir. Aslında bilinmektedir ki, muzâri zaman esasta şimdiki ve geniş zamana delâlet etmektedir. Muzâri fiilin yer aldığı bir cümlede ancak geleceğe dair bir ifade var ise gelecek anlamını ifade eden مَن سَوْفَ eklerini eklemekten de geleceğe dair anlam vermemiz mümkün olabilir. Bu açıdan baktığımızda müellifin burada eksik bilgi verdiğini söylemek mümkündür.

Müellif altmışaltı numaralı “Mana-yı Mâzi ve Muzâri” başlığı altında mâzi ve muzârinin zaman durumuna yeniden değinmiştir. Ancak burada mâzi ile muzârinin başına gelen eklerin fiilin anlamını değiştirmiş olduğu gibi bir ifadeyle konuyu anlatmıştır. Örneğin “يَدَّحُ = dahi

över” örneğinde atıf vâvının fiilin anlamına böyle bir anlam verdiğini ifade etmiş gibidir. Hâlbuki konu ile ilgili verilen ekler o fiil ile birlikte kendi anlamını ifade etmektedir.

Müellif hemze konusunu anlatırken “*Hemzeyi sâkıtaların başına vasl işareti olan (´) harfi vad´ olunur.*” şeklinde bir açıklama yapmış ve metnin tamamında hemze-i sâkıtaların başına bu işaretin olduğu elifi (´) koymuştur. Ancak bu işaret med işareti olan ve â sesiyle okunan harfle karıştırılmamalı, bu durum metin okunurken dikkate alınmalıdır. Ayrıca müellif bu konu altında hemze-i sâbitelerin konulması gereken yerleri açıklamış ancak yukarıda da zikrettiğimiz gibi, hemzeyi sâbitelere de dikkat etmemiş ve eliflere hemze işareti koymasına gereken yere hemze koymamıştır.

3. Maksûdî ve *İstiftâh* İsimli Eserinin Arapça Açısından Önemi

Ahmed Hâdî Maksûdî eğitimci, yazar, pedagog, gazeteci, tanınmış bir Tatar milliyetçisi ve âlimi olarak bilinmektedir. Hem kendi dili hem de Arapça için ömrünü adanmış bir müderristir. Ömrünün neredeyse tamamını ilme ve öğrencilerini eğitmeye adanmış olan Maksûdî, öğrencilerine okuyup yazabilme, gramer yapısını bilme ve konuşabilme gibi tüm boyutlarıyla dil eğitimleri vermiştir. Bu eğitimlerde ders materyali olarak kullanmak amacıyla Arapça nahiv, sarf, konuşma ve yazı eğitimi alanlarında birçok eser telif etmiştir.

Arapçayı öğretmek için birçok eser kaleme alan müellif, medreselerde ikinci sınıf öğrencileri seviyesinde hazırlanmış nahiv kurallarını ihtiva eden *el-Kavânînu'n-Nahviyye*, orta okul seviyesindeki okullarda ve medreselerde okuyan öğrenciler için hazırlanmış Arapça sarf kitabı olan *İstiftâh*, medreselerde ve orta okullarda Arapça okumaya başlamış birinci sınıf öğrencileri için hazırlanmış sözlük bilgisi ve konuşma kitabı olan *Durûsu Şifâhiyye*, Arapça metinleri okuma ve tecvit kaidelerini doğru bir şekilde öğretmek üzere ilkokul üçüncü sınıf öğrencileri seviyesinde hazırlanmış olan *Kıraât-ı Kur'ân*, Arapça nahiv kaidelerini içeren *İstikmâl*, dönemin yayınlarına ve edebiyatına giren Arapça kelimelerin kullanımında önemli olan kurallar ve bu kelimelerin anlamlarının verildiği *'Arabiyyât*, ilk okul öğrencileri için karton kâğıda, büyük harflerle hazırlanmış alfabelerden oluşan *Müteharrik Elif Bâ* gibi eserleriyle öğrencilerin etkin ve kalıcı bir şekilde Arapça öğrenmeleri için mücadele etmiş bir eğitimcidir. Bütün bu eserleriyle Arapça eğitimine yeni yöntemlerle katkı sağlamıştır. Dil eğitimi konusunda kendine has metotları olması bakımından özgün bir eğitimcidir.

İstiftâh isimli eser öğrencilere bir ders kitabı olarak yazılmıştır. Ancak bu eseri yukarıda da zikredildiği gibi diğer sarf eserlerinden farklı kılan, sarf ilmi içerisinde olan neredeyse bütün konuları, bütün çekimleri, bütün babları, bütün sîgaları içeriyor olmasıdır. Birçok sarf eseri yaygın kullanılan çekimleri veya babları verirken bu eser var olan bütün kelime türlerini vermeye çalışmıştır. Ayrıca bu eserde hemen hemen her türden kelime için ayrı ayrı farklı sîgalarda çekimler teker teker yapılmıştır.

Muhteva zenginliği yönünden değerli olan bu eser aynı zamanda müellifin konuları anlatış üslubu ve verdiği örnekleri bakımından da farklılık arz eden kıymetli bir eserdir. Neredeyse

bütün sarf eserlerinde hiç geçmeyen kelimelerin yer aldığı, mezid fiillerin kökünün belirtildiği ender eserlerden birisidir. Babların, sîgaların bütün türlerinden bahsetmesi, diğer bütün sarf eserlerinde dağınık halde bulunan bütün babları bir arada vermesi dikkat çeken bir husustur. Örneğin masterlar ile ilgili olarak kısa ve uzun babların masterlarının neredeyse tamamını bir arada vermiştir. Kırk sekiz adet evzân-u masâdir-i ef'âl-i kasırayı ve on dört adet de evzân-u masâdir-i ef'âl-i tavileyi örnekleri ile vermiştir.

Eser bütün babların kullanılış amaçları ve anlamlarının detaylı bir şekilde verilmesi bakımından da farklılık arz etmektedir. Müellif on üç babın faydalarından ve ne için kullanıldığından örneklerle bahsetmiştir. Aksâm-ı seb'a olarak bilinen fiillerin yedi kısmı hakkında da bu eserde oldukça bol örnekli bilgi bulunmaktadır. Eserde illetli fiillerin hepsi için ayrı ayrı örnekler bütün sîgalarda bütün çekimleriyle verilmiştir. Normalde sarf eserlerinde bir illetli fiil gurubu ile ilgili örnek tek bir fiilin mâzi, muzâri ve emir çekimleri sadece verilir, bu fiilden türetilen yirmi dört sîgadan nadiren bahsedilir. Ancak bu eserde bütün illetli fiillerin bütün sîgalarından çekim örnekleri verilmiş, daha önce verilen bir fiilin çekimine benzeyen fiiller için de “şu fiil gibidir denilerek” okuyucu ilgili fiile yönlendirilmiştir.

Eserde dikkat çeken bir özellik de gerek sarf olsun gerekse de nahiv olsun, bu ilimlerde yer alan terimlerin açıklamalarının da yapılmasıdır. Birçok eserde konu anlatılırken eseri okuyan kişinin ıstılâhi terimleri bildiği varsayılarak eserde konular anlatılmaktadır. Ama müellif bu eserde okuyucuya sanki bu ilimle ilgili hiçbir malumatı yokmuş gibi yaklaşmış ve neredeyse bütün terminolojinin anlamını izah etmiştir.

Yukarıda zikredilen yazım hatalarından başka bazı yerlerde de genel kâidelere aykırı veya uygun olmayan örnekler verildiği de görülmektedir. Örneğin müellif sülâsi mücerred fiillerin bablarını verirken altıncı bab için verdiği örneğin yerine ikinci babda olan bir fiili altıncı babdaki gibi meksur verdiği görülmektedir.

Sonuç

Ahmed Hâdi Maksûdî bir dil âlimi olarak kendi dilinin yanı sıra Rusçanın, Fransızcanın ve Arapçanın öğretilmesi için ders notlarından oluşan eserler neşretmiş, dil eğitimi için yeni yöntemler geliştirmiştir. Eserleri ve kendi yöntemleriyle dil öğrenmek isteyenlere çok kısa sürelerde konuşma düzeyinde dil yetisi kazandıracaklarını iddia etmiştir. Nitekim kendine özgü yöntemlerle dil eğitimi veren, belirli bir sistematikte eğitim alan öğrencilerin bir yıl gibi kısa bir sürede öğrenmek istediği bir yabancı dili etkin ve kalıcı bir şekilde öğrenebileceğini savunmuş, bu doğrultuda okulların eğitim yöntemleri, müfredatları ve ders programlarının yeniden dizayn edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bütün bunlar Maksûdî'nin Arapçaya dilin öğretilmesi hususunda katkısının ne denli büyük olduğunu göstermektedir.

Maksûdî'nin *İstiftâh* isimli eseri sarf konularını harfler, hareketler gibi en basit düzeyde ele alarak, okuyucunun bir hocaya ihtiyaç duymadan sarfın bütün kaide ve kurallarını kendi başına kolaylıkla anlayabileceği bir eserdir. Eser bir ders kitabı olarak planlandığı için kolay

ve ilk giriş konularından başlanarak, zor konulara doğru bir sıralama yapılmıştır. Eserin dili ve anlatım üslubu oldukça yalın ve basittir. Eser diğer sarf eserlerinden farklı olarak sarfın bütün kaidelerini vermesi yönünden de önemli bir eserdir. Nitekim sarf ile ilgili basılan eserlerde bütün konuları tam teşekküllü bir şekilde tek bir eserde bulmak mümkün değildir. Bu eserde sarfın neredeyse bütün konularını ve hatta sarf kaideleri ile ilintili olan nahiv kaidelerinin bazılarını da bir arada bulmak mümkündür.

Eserde Maksûdî'nin kendi ifadesiyle kısa fiillerin mastar kalıpları diğer sarf eserlerinden farklı olarak kırk sekiz adet olarak verilmiştir. Nitekim bu verilen mastar kalıplarının tamamına ancak birden fazla sarf eserleri incelenerek ulaşmak mümkün iken Maksûdî bütün mastar kalıplarını eserinde örnekleriyle birlikte bir arada vermiştir. Yine kendi ifadesiyle uzun fiil kalıpları başlığı altında da mezîd fiil mastar kalıplarının on dört tanesini vermiştir.

Eserin Arapça eğitimi açısından bir diğer önemli katkısı ise verilen sarf kaideleriyle ilgili örneklerin ve çekimlerin oldukça zengin olmasıdır. Örneğin birçok sarf eserinde aksâm-ı seb'â olarak bilinen ve çekimleri eksik verilen fiil türlerinin hepsinin bütün sigalarda tam çekimi verilmiştir. Ayrıca eserde babların tamamı verilmiş ve yine diğer sarf eserlerinden farklı olarak bütün babların kullanım amaçlarını ve anlamlarını teker teker vererek babların faydalarından detaylı bir şekilde bahsetmiştir.

Başta *İstiftâh* isimli eseri olmak üzere Arapça üzerine yazmış olduğu bütün eserleriyle Maksûdî'nin Arapçaya ve Arapça eğitimine katkısı oldukça çoktur. Kendisi hakkında sadece bir lisansüstü çalışma ve *İstiftâh* isimli eserinin transkribinin yapıldığı, müellif hakkında detaylı bilgilerin verildiği iki çalışma vardır. Bu bakımdan Maksûdî'nin diğer bütün eserleri üzerine çalışmalar yapılması, bütün eserlerinin el yazmalarının bulunarak ilim dünyasına kazandırılması büyük önem arz etmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Akpınar, Yavuz. “İsmail Gaspiralı'nın ‘Akgül Destesi’ Adlı Biyografik Eseri”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, sy 29 (2010).
- Akyol, Taha. “Cedidcilik”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. VII. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993.
- Camaliev, Z.E. *Ahmedhadi Maksudi (1868-1941)*. Kazan: yy., 1997.
- Durmuş, İsmail. “Nahiv”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. XXXII. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006.
- Ekinci, İsmail. *İstiftâh - Ahmed Hâdî Maksûdî el-İstiftâhu fi 'l-Kavâ 'idi 's-Sarfıyyeti 'l-'Arabiyye*. İstanbul: Efe Akademi Yayınevi, 2022.

- Erdim, Enes. İrfan Kaya. “Eğitimde Bir Yenilik Arayışı Bağlamında ‘Ceditçilik’ Hareketinin Arap Dil Öğretiminde Yansımaları -Ahmed Hadi Maksudi Örneği-”. *Journal of Turkish Studies* 13, sy Volume 13 Issue 17 (17 Ekim 2019): 109-21. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.13541>.
- Gaffarova, Feride Y. *Ahmedhadi Maksudi*. Kazan: yy., 2002.
- Gaffarova, Feride Y. *Tatar Mohacirleri (Tatar Fiker İyalerinin XX. Gasırda Türkiyedeki İctimai-Siyasi İşçenlekleri)*. Kazan: yy., 2004.
- Gaffarova, Feride Y. *‘Yıldız’ Kabızgan Maksud*. Kazan: yy., 2006.
- Galiullina, Dilyara M. “H. Maksudi’s First-Reader ‘Mögallim əvvəl’ ‘The Former Teacher’ (The End of the XIX – The Beginning of the XX Century)”. *Journal of Sustainable Development* VIII, sy 7 (2015).
- Gaspıralı, İsmail. “Akgül Destesi Yaki Edebiyat-ı Cedide Hademeleri Ahmed El-Hadi Maksudof”. *Tercüman*, 15 Mart 1906.
- Gaspıralı, İsmail. “Kazan”. *Tercüman*, 12 Nisan 1903.
- Gaspıralı, İsmail. “Yeni Kitap”. *Tercüman*, 15 Aralık 1896.
- Gökçe, Hülya. “İdil-Ural Sahasında Ceditçilik Dönemi Türk-Tatar Gramerciliği”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- İbrahimov, Fatih. *Bilim Elifbadan Başlana*. Kazan: yy., 1994.
- Kurat, Akdes Nimet. “Kazan Türkleri’nin ‘Medeni Uyanış’ Devri”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* XXIV, sy 3-4 (1996).
- Maksûdî, Ahmed Hâdi. “İmla Kaideleri”. *Yıldız*, 27 Kasım 1909.
- Maksûdî, Ahmed Hâdi. “Kitaphane-i İslamiye”. *Yıldız*, 05 Kasım 1906.
- Maksûdî, Ahmed Hâdi. “Medreseler”. *Yıldız*, 22 Şubat 1906.
- Maksûdî, Ahmed Hâdi. “Yulduz’un Tarihi”. *Yıldız*, 15 Ocak 1916.
- Maraş, İbrahim. *Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1850-1917)*. İstanbul: yy., 2002.
- Şendere, Esra. “Rusya Türklerinden Ahmed Hadi Maksudi (1868-1941)’nin Hayatı ve Faaliyetleri”. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2019.
- Tarik, Ramazan. Aslan, Ali. *Sinân Paşa’ya Nispet Edilen İslâm Akâidi ve Mezhepleri*. İstanbul: Sır ve Hikmet Yayınları, 2021.
- Taymas, Abdullah Battal. *Kazanlı Türk Meşhurlarından İki Maksudiler*. İstanbul: yy., 1959.
- Türkoğlu, İsmail. *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin*. İstanbul: Ötüken, 2000.
- Ya’kûb bin Abdüllatif, Haz. Halil İbrahim Bulut, Nurettin Gemici, Ramazan Tarik. *İslâm Mezhepleri ve Kelâmı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Zebirov, Gabdülhak. *Maksud Baba Hem Maksudiler*. Kazan: yy., 2000.